

Iniciativy za zachování starobylého rázu Litomyšle před 1. světovou válkou

Anna ŠUBRTOVÁ

ANOTACE: *Unáhlené a nekoncepční adaptace měst či necitlivé stavební aktivity, s nimiž se od poloviny 19. století potýkala takřka všechna česká a moravská města, vyvolávaly čím dál silnější potřebu chránit historické prostředí ohrožených městských celků, organicky se formujících během staletí. Uvědomělé vrstvy obyvatelstva se začaly sjednocovat do památkově ochrannářských i vědeckých společenských organizací. Počátky organizované památkové ochrany v intelektuálních centrech Vídní a Praze, spjaté s činností Centrální komise či Klubu Za starou Prahu, jsou odborné veřejnosti dobře známy. Naproti tomu zůstává dosud takřka nezodpovězená, přitom ale zcela zásadní otázka: Jak vznikalo povědomí o památkové ochraně v malých českých a moravských venkovských městech? Jak vypadaly zdejší první památkové občanské aktivity? Předkládaný článek přibližuje toto téma prostřednictvím dění v malém východočeském městě Litomyšli.¹*

1

Měšťanská Litomyšl

Do dějin se Litomyšl zapsala jako významné centrum duchovnosti, vzdělávání a kultury, jako sídlo premonstrátského kláštera, biskupství, piaristické koleje s gymnáziem a později i jako město okresní. Setkávaly se zde významné osobnosti našich kulturních a politických dějin, jejichž stavební aktivity sem (zejména na zámeckém návrší) zavedly význačné tvůrce, jakými byli mimo jiné bratři Ulrico a Giovanni Battista Aostalliové, Giovanni Battista Alliprandi či František Maxmilián Kaňka.

Ctít odkaz slavné minulosti Litomyšle a zároveň na něj citlivě navázat i z hlediska stavebního ruchu nikdy nemohlo být snadným

úkolem. Obzvlášť pak v době po velkém populačním rozmachu v průběhu 19. století, který si neodkladně žádal novou výstavbu budov veřejných institucí i bytů. Nebývalému kulturnímu rozmachu měšťanské Litomyšle od první třetiny 19. století však úroveň zdejšího stavebnictví neodpovídala.

Litomyšl minuly hlavní železniční trati a – na rozdíl od nedaleké České Třebové – jí její izolovanost znemožnila dynamičtější rozvoj po-

■ Poznámky

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_025 (*Od středověku po dnešek. Studie o umění*

Obr. 1. Litomyšl (okres Litomyšl), pohled na zámecké návrší a tzv. Panské valy s nejvýraznějšími stavebními zásahy z 19. století – vpravo puristicky upravený kostel Povýšení sv. Kříže a novostavba redalky. Převzato z: Litomyšl 1259–2009, cit. v pozn. 27. (Reprofoto: Anna Šubrtová, 2015)

v českých zemích) a je rozšířenou verzí kapitoly autorčiny diplomové práce obhájené na Katedře dějin umění FF UP v Olomouci v roce 2014 – ŠUBRTOVÁ, Anna. *Architektura a urbanismus Litomyšle první poloviny 20. století*. Olomouc, 2014. 170 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, 01-09-2014.

Obr. 2. Litomyšl (okres Litomyšl), Panský mlýn. Historický objekt, původem ze 14. století, zbourán roku 1905, aby na jeho místě vznikla novorenesanční budova dívčí školy. Převzato z: *Krásy našeho domova*. 1910, roč. 6, č. 2, s. 22. Bez ISSN. (Reprofoto: Anna Šubrtová, 2015)

Obr. 3. Litomyšl (okres Litomyšl), Smetanův dům a Obecná a měšťanská škola dívčí, 1903–1905 a 1905–1906. Pohled na novou, nepoměrně monumentální zástavbu v bezprostředním sousedství historického jádra. (Foto: SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2014)

dobně jako např. nedaleké Poličce. Přestože se od poloviny 19. století Litomyšl pomalu proměňovala v malé moderní město a získala významná zařízení, „stavební ruch nebýval zde nikdy valný,“² jak čteme v místním periodiku *Obzor litomyšlský*. Za nejzásadnější stavební realizace v 19. století, které výrazně poznamenaly architektonickou tvář města, lze proto považovat „pouze“ mohutnou novostavbu reálky na tzv. Panských valech či puristickou přestavbu kostela Povýšení sv. Kříže, na níž se podílel známý chrudimský architekt-novogotik František Schmoranz starší. Bohatší stavební rozvoj definitivně odstartovaly až na počátku 20. století dvě honosné, formálně však značně konzervativní novostavby v podzámčí (na dnešním Komenského náměstí).

První z nich, novorenesanční budova litomyšlského divadla Smetanova domu, byla realizována v letech 1903–1905 podle projektu profesorů plzeňské a později také pražské průmyslové školy Jana Šuly, Viktorina Šulce a Josefa Velflíka.³ Stavba je už z dálky vizuálně charakteristická kupolovou střechou, nikoliv nepodobnou střechě Národního divadla v Praze či divadla v Plzni. Na obě divadelní stavby Smetanův dům navazuje i uplatněním novorenesančního stylu, velmi oblíbeného pro stavby osvětových poslání a chrámů umění.

Druhou stavbou, budovanou v bezprostředním sousedství, byla Obecná a měšťanská škola dívčí (1905–1906) od pražského architekta Dobroslava Hnídky.⁴ Její velkolepé rozměry svědčí o vysokých ambicích města stát se východočeským centrem vzdělávání a navázat tak na tradici prestižní výuky na zdejších piaristickém gymnáziu. Pro projekt v intencích české novorenesance jsou typické stavební prvky, které zřetelně odkazují ke zdejšímu perněštejnskému zámku, jako např. bohatě protvářené stupňovité štíty, lunetová římsa či dekorativní, sgrafitovým ornamentem zdobená fasáda. Na rozdíl od Smetanova domu, který byl zasazen volně do prostranství obklopeného zelení, se musela třípatrová školní budova vtěsnat do nároží městského bloku. Svým měřítkem tak podstatně narušila dosavadní maloměstskou parcelaci i střešní krajinu.

2

3

Přestože většina Litomyšlanů vytožený stavební rozvoj vítala a spokojovala se s tím, že domy vyhovují konvenčním nárokům na architektonickou krásu a poslouží svému účelu, vzdělané vrstvy tyto zásadní stavební zásahy do celkového městského obrazu, realizované navíc v bezprostřední blízkosti historického jádra města, odsuzovaly. Ještě palčivější problém však památkářsky smýšlející občané spatřovali v tom, že kvůli těmto nepřiměřeně dominantním novostavbám (vždyť šlo o nejvyšší a nejrozsáhlejší budovy mimo zámecké návrší) musely být zdemolovány dvě historické stavby: v případě Smetanova domu šlo o barokní hostinec Karlov z roku 1741; v případě dívčí školy o tzv. Panský mlýn původem z poloviny 14. století. Litomyšlští proto začali intenzivně hledat cestu, jak do budoucna zamezit dalším stavebním zá-

sahům, které by svým měřítkem ani celkovým architektonickým řešením neodpovídaly stavebnímu rytmu malého města a kvůli kterým by hrozily další asanace.

■ Poznámky

2 *Obzor litomyšlský*. 1906, roč. 1, č. 24, s. 224. Bez ISSN.

3 SOKA Svitavy, fond Stavební družstvo Smetanova domu. Více ke Smetanovu domu viz VELFLÍK, Josef. O stavbě a jejím provedení. *Obzor litomyšlský*. 1905, roč. 1, č. 2 (speciální vydání), s. 28. Bez ISSN.

4 SOKA Svitavy, fond AML, odd. III, karton č. 227; Archiv Regionálního muzea Litomyšl, fond č. 189 – Střední školy.

4

Odbor pro zachování starobylého rázu Litomyšle

V čele nových snah stál historik Karel Polesný (1880–1971), tou dobou profesor na zdejší gymnázium a – mimo jiné – člen Klubu Za starou Prahu. O řešení neblahé stavební situace v Litomyšli se radil se svým pražským kolegou a přítelem Zdeňkem Wirthem (1878–1961), který Litomyšl důvěrně znal. Již od dob svých studií ve Vysokém Mýtě ji často navštěvoval, vyhledával její rušný studentský život a setkával se zde mimo jiné s přítelem a litomyšlským rodákem Zdeňkem Nejedlym (1878–1962). Wirth „se synovskou láskou a porozuměním studoval po desetiletí její minulost“⁵ a roku 1908 publikoval v *Soupisu památek historických a uměleckých politického okresu litomyšlského* kapitolu o Litomyšli.⁶

Pod vlivem moderního analyticko-konzervačního přístupu k památkám, prosazovaného vídeňskými badateli Aloisem Rieglem (1858–1905) a Maxem Dvořákem (1874–1921), vnímali Wirth i Polesný stará města jako umělecké celky, které stojí za to chránit právě jako celek, včetně starých měšťanských domů a jejich stavebních detailů. Vymezili se tak vůči minulé „vybíravé“ památkářské praxi, která se při péči o stará města soustředila jen na izolované objekty kostelů, aristokratických paláců, případně i radnic, a zbytek města tak vydávala všanc nelitostné modernizaci.⁷ Tento postoj, který Rostislav Šváchla nazval „demokratizací“⁸ v památkové péči, však nebyl dán jen teorií, ale i zcela praktickými zkušenostmi s drastickými asanacemi v Praze, Plzni a dalších městech.

Frekventovaná korespondence Polesného a Wirtha (v níž touto dobou převažovala diskuse nad koncepcí společné monografie Pelhřimova)⁹ prozrazuje, že Polesný s Wirthem konzultoval

záměr založení litomyšlského památkově-ochrannářského odboru, který by zde dohlížel na další stavební dění. Přestože jeho vznik sám Polesný neinicioval, hodlal se do příprav zapojit. V dopise z února 1909 Wirthovi píše: „Jak »známo«, utvořil se zde Sbor na ochranu historického rázu Litomyšle – či jak to chce jmenovat. Vlastně se ještě neutvořil. O věc zajímali se někteří občané a měšťané – a hl. stavitelský kreslíč p. Trešl. ... O stanovy budou snad psát Klubu Za starou Prahu. Prosím, buď tak laskav a dodej mi jednak svůj názor a jednak své návrhy. Možná, že taky znáš organizaci tábořského sboru. Rád bych věc uvedl v ty koleje, kde má být. Po případě informuj a poraď se s dr. Pátou,¹⁰ aby se vše zařídilo.“¹¹

Jak dokládá úryvek z dalšího dopisu adresovaného Wirthovi, Polesný výslovně trval na tom, aby se odbor ustanovil při místní pobočce mladočesky orientovaného Pokrokového klubu, jenž se zdá být nakloněn nejen ochraně historických památek, ale i uplatňování architektury moderního výrazu.¹² „Chci, abychom se prozatím ustavili při Pokrokovém klubu, protože Beseda a Museum shánějí něco docela sice podobného, avšak se staromódním nátěrem »zachovat starou Litomyšl za každou cenu.«“¹³

Institucionalizovat odbor, nazvaný „Odbor pro zachování starobylého rázu Litomyšle“, se Polesnému a dalším příznivcům definitivně podařilo v dubnu 1909. Tehdy spolu se zmíněným místním stavitelem Františkem Trešlem publikovali na titulní straně novin *Obzor litomyšlský* článek „Zachování starobylého rázu Litomyšle“,¹⁴ jehož prostřednictvím seznámili širší veřejnost se svým programem a plánovanou činností. Odbor měl dohlížet na to, aby se další stavební rozvoj Litomyšle děl „... s rozumným vyhováním potřebám novým a s respektem ku starému“ a aby chránil jeho půdorys i siluetu,

Obr. 4. Litomyšl (okres Litomyšl), hostinec Karlov. Historický objekt z roku 1741 zbourán roku 1903, aby na jeho místě vznikla novostavba litomyšlského divadla, Smetanova domu. Převzato z: SKŘIVÁNEK, Milan. *Zmizelé Čechy: Litomyšl. Litomyšl: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-744-0.* (Reprofoto: Anna Šubrtová, 2015)

neboť „každým rokem opravami mnohý rázovitý rys starobylých budov je setřen navždy“. Litomyšl není velkoměstem, proto by novou výstavbu měly charakterizovat společné znaky, jakými jsou „prostota, ne nafoukanost, ráz maloměstský a ne do malých poměrů skrčený honosný činžák velkoměsta“ – jak tehdy působila Hnídkova mohutná budova dívčí školy. Odbor zároveň upozorňoval na nezbytnost včasného vytvoření nového regulačního plánu a na výstavbu moderních domů střizlivého tvarosloví, nikoliv historizujících kopií.¹⁵

Venkovské odbory Klubu Za starou Prahu a Litomyšl

Paralelně s přípravami litomyšlského památkově ochrannářského sboru, na jaře 1909,

■ Poznámky

5 DRBOHLAV, Václav. Zdeněk Wirth a Litomyšl. *Zprávy památkové péče*. 1938, roč. 2, č. 8, s. 130. Bez ISSN.

6 WIRTH, Zdeněk. Litomyšl. In MATĚJKA, Bohumil (ed.). *Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku 19. stol.: Politický okres litomyšlský*. Praha: Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908, s. 15–127. Bez ISBN.

7 ŠVÁCHA, Rostislav. Zdeněk Wirth a kubističtí architekti. In ROHÁČEK, Jiří; UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby: Soubor příspěvků*. 1. vyd. Praha: Artefactum, 2010, s. 55–70. ISBN 978-80-86890-32-6. S. 57.

8 Tamtéž. S. 59.

9 POLESNÝ, Karel; WIRTH, Zdeněk. *Pelhřimov*. Pelhřimov: Musejní spolek, 1911. Bez ISBN.

10 František Páta byl absolvent litomyšlského gymnázia, člen Klubu přátel a rodáků Litomyšle v Praze a Klubu Za starou Prahu. Více viz níže.

11 Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Wirth, kart. Polesný, dopis Karla Polesného Zdeňku Wirthovi ze dne 13. 2. 1909.

12 Pokrokový klub například pořádá opakované debaty večery, mimo jiné přednášku budoucího purkmistra Františka Laška o plánované nové čtvrti a výstavbě budov veřejných institucí.

13 Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Wirth, kart. Polesný, dopis Karla Polesného Zdeňku Wirthovi ze dne 26. 3. 1909.

14 POLESNÝ, Karel; TREŠL, František. Zachování starobylého rázu města. *Obzor litomyšlský*. 1909, roč. 5, č. 47, s. 250. Bez ISSN.

15 Tamtéž.

Obr. 5. Litomyšl (okres Litomyšl), Obecná a měšťanská škola dívčí, 1905–1906. Kritizovaná novostavba, vnímaná jako „pendant zámku“. (Foto SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2014)

Obr. 6. Litomyšl (okres Litomyšl), žulové schodiště k Nové čtvrti, Jaroslav Pantoflíček – Vladimír Zákrejs, 1913. Kvalitní předválečný stavební počín, realizovaný na základě nového regulačního plánu. Převzato z: *Technický přehled samosprávný*. 1914, roč. 3, květnové číslo. Bez ISSN. (Reprofoto: Anna Šubrtová, 2015)

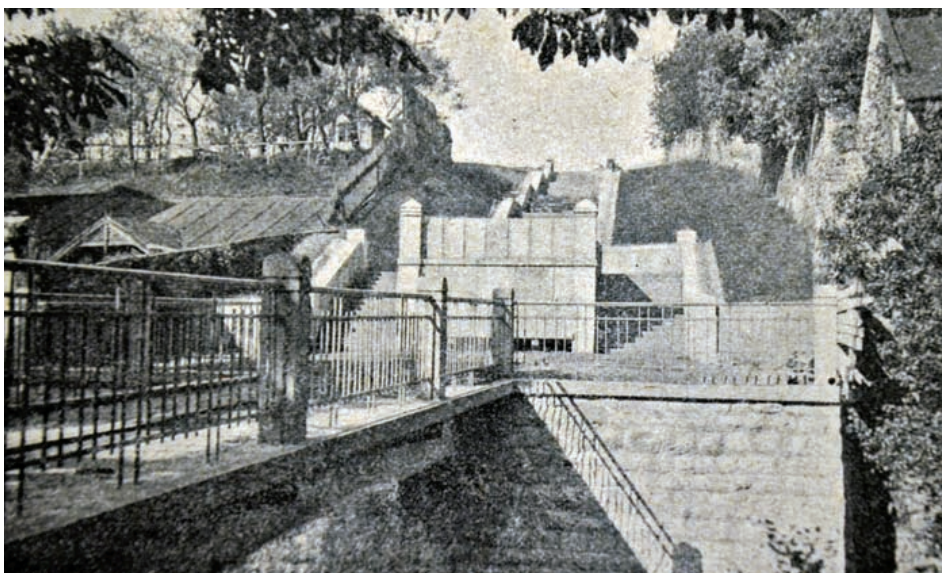
se začali členové Klubu Za starou Prahu v čele se Zdeňkem Wirthem,¹⁶ jenž se dlouhodobě zajímal o mimopražské památky,¹⁷ intenzivně zabývat otázkou zřizování svých odborů na venkově – ve městech, kde má Klub své členy nebo alespoň příznivce –, neboť „poměry, jež v Praze existenci Klubu přímo vynutily, jsou na venkově – v miniaturním měřítku ovšem – shodné, ba možno-li ještě horší“.¹⁸ Lze dokonce předpokládat, že právě intenzivní spolupráce Zdeňka Wirtha s Karlem Polesným při ustanovování litomyšlského sboru byla hlavním impulsem pro podrobnější rozpracování stanov venkovských poboček Klubu Za starou Prahu. Ostatně z jejich korespondence vyplývá, že litomyšlský sbor při Pokrokovém klubu měl být pouze prozatímním řešením a Wirth i Polesný již tou dobou počítali se vznikem mimopražských poboček: „Bylo by záhodno, aby ustavení se [sboru při Pokrokovém klubu, pozn. autorky] – předchozí akce k připojení se ke Staré Praze – stalo se co nejdříve. [...] Jelikož na jaře se začne s novou komunikací na návrší (levý břeh Loučného) a očekává se vznik nové čtvrti, stavba gymnázia, bylo by to záslužné a akutní.“¹⁹

Mezi všemi členy pražského Klubu se však záměr zakládání venkovských poboček v počátcích nesetkal s jednomyslným přijetím. Sám předseda Luboš Jeřábek (1864–1937) na schůzi domácí rady dne 9. března 1909 například vytýkal, že je třeba docílit skutečně pevného ideového spojení, jinak „byla by vždy obava, že by některý takový venkovský odbor nás kompromitoval nějakým nepředloženým jednáním“.²⁰ Také architekt a urbanista Vladimír Zákrejs (1880–1948) namítal, že „Klub má tolik práce v Praze, že těžko ještě starati se o venkov“.²¹ Nakonec se členové pražského Klubu přece názorově sjednotili, vypracovali stanovy, publikované v prvním čísle klubovního Věstníku,²² a počátkem roku 1910 tak otevřeli cestu k zakládání svých odborů.

Aby pro své aktivity Klub na venkově získal co nejvíce příznivců, pořádal mimo jiné výlety, často spojené s večerními přednáškami. První z rozsáhlejších výletů se konal o svatodušních svátcích 1910 do východních Čech – do Pardubic, Vysokého Mýta a Litomyšle.²³ A právě zalo-

5

6

■ Poznámky

16 Wirth se o záměru zřizování mimopražských poboček poprvé oficiálně zmínil na schůzi domácí rady 9. 3. 1909. Předseda Jeřábek následně ustanovil komisi, která měla celou záležitost propracovat. Jejími členy byli Zdeněk Wirth, Luboš Jeřábek, Oldřich Diabač a Antonín Matějček. – Archiv Klubu Za starou Prahu, Protokoly ze schůzí domácí rady, zápis ze dne 9. 3. 1909.

17 Wirth měl silný vztah zejména k východočeským lokalitám, neboť zde prožil své dětství a mládí (narodil se v Libčanech u Hradce Králové, mládí prožil ve Vysokém Mýtě, které považoval za svůj domov a odkud často jezdil do Litomyšle za přáteli, atd.); pojily ho k nim i další rodinné vazby (otcova rodina pocházela z Pardubic). – UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth: První dvě životní etapy (1878–1939)*. Praha : Národní památkový ústav, 2010. ISBN 978-80-87104-60-6. S. 11–12.

18 WIRTH, Zdeněk. Klub Za starou Prahu zřizuje odbory na venkově. *Za starou Prahu: Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1910, roč. 1, č. 1, s. 2. Bez ISSN.

19 Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Wirth, kart. Polesný, dopis Karla Polesného Zdeňku Wirthovi ze dne 26. 3. 1909.

20 Archiv Klubu Za starou Prahu, Protokoly ze schůzí domácí rady, zápis ze dne 9. března 1909. Za laskavé zpřístupnění archivních fondů Klubu Za starou Prahu děkují Jakubovi Bachtíkovi.

21 Archiv Klubu Za starou Prahu, Protokoly ze schůzí domácí rady, zápis ze dne 6. dubna 1909.

22 WIRTH, Z., cit. v pozn. 18.

23 Výběr východočeských lokalit spjatých se životem Zdeňka Wirtha (viz pozn. 17) napovídá, že tuto destinaci sám prosadil. Průběh návštěvy je zevrubně popsán v Obzoru litomyšlském – navštívená místa v Litomyšli: Židovský kopec, náměstí, Gymnasium, kolej, piaristický chrám, zámek, Karussel, Panské valy, museum, děkanství, proboštsství, hřbitov, kaple Nejsvětější Trojice, Šantovo a Touloucovo náměstí. Výlet byl zakončen přednáškou Karla Gutha „Litomyšl, ráz města, památky a jejich ochrana“. *Obzor litomyšlský*. 1910, roč. 6, č. 19, s. 109–110. Bez ISSN.

7

8

Obr. 7. Litomyšl (okres Litomyšl), barokní bečvářna z druhé poloviny 18. století. Pohled na bečvářnu a ústí bývalé Hlavní třídy. Převzato z: *Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1912, roč. 3, č. 5. Bez ISBN. S. 38. (Reprofoto: Anna Šubrtová, 2015)

Obr. 8. Litomyšl (okres Litomyšl), barokní bečvářna z druhé poloviny 18. století. Zadní průčelí bečvářny s pavlačí. Převzato z: *Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1912, roč. 3, č. 5. Bez ISBN. S. 38. (Reprofoto: Anna Šubrtová, 2015)

žení odboru ve starobylé Litomyšli se pro Klub stalo jedním z prvních cílů, jak ve *Věstníku* dokládá zpráva o programu návštěvy: „... dovolili tomu poměry, zúčastní se exkurse večera, jímž má být odbor Klubu v Litomyšli založen.“²⁴

Hlavní Wirthův „spojenec“ v Litomyšli Karel Polesný však od ledna 1910 již působil v Pelhřimově, ve městě svého mládí. Na konci roku 1909 mu totiž bylo výnosem c. k. Ministerstva kultury a vyučování povoleno vyměnit si místo s profesorem Františkem Jezdinským (1858–1934) na pelhřimovském gymnáziu.²⁵ Jeho zájem o Litomyšl se rázem takřka vytratil. Nově se naopak Polesný chopil iniciativy v Pelhřimově, kde se mu společně s Musejním spolkem podařilo již v lednu 1910 prosadit vznik Umělecké komise v čele s tamním starostou Františkem Fárou (1859–1922), která se posléze, 19. června 1910, proměnila v historicky první a před válkou nejaktivnější venkovský odbor Klubu Za starou Prahu, jemuž sám Polesný předsedal.²⁶

Po odchodu Polesného z Litomyšle město postrádalo výraznou osobnost na poli péče

o památky, která by zároveň dokázala prosazovat moderní architekturu a měla silné vazby na pražské prostředí. V Litomyšli mezi elity vždy patřily zejména konzervativnější vrstvy obyvatel v čele s místními profesory, starousedlími továrníky a lékaři, kteří přilíhli nesledovali dění v Praze a spokojovali se s průměrnou produkcí místních stavitelů, která navazovala na starší architektonickou tradici a korespondovala s patriotismem hrdých litomyšlských občanů, obracejících se vždy více ke slavné minulosti města než k jeho budoucnosti.

Do role významné „spojky“ mezi Litomyšlí a Prahou se však nově dostal již zmíněný František Páta (1885–1942),²⁷ slavista a literát, absolvent litomyšlského gymnázia, člen domácí rady Klubu Za starou Prahu a jeho knihovník. Profesně působil v Praze jako profesor a také jako knihovník Národního muzea, značná část jeho literárního díla je nicméně právě o Litomyšli, jejím kraji a osobnostech s ním spojených. Páta patřil k nejhrošlivějším členům Klubu přátel a rodáků Litomyšle v Praze a redigoval jeho časopis. Po odchodu Polesného z Litomyšle cítil zodpovědnost za tamní památkově ochranné dění, publikoval řadu článků o ohrožených stavbách a zejména se mezi místními zainteresovanými občany snažil prosadit založení pobočky Klubu Za starou Prahu. Jak vyplývá z dochované korespondence,²⁸ byl i Páta v čilém kontaktu se svým pražským kolegou a „milovníkem“ starobylé Litomyšle Zdeňkem Wirthem. V dopisnici z března 1910 mu Páta líčí, jak těžko se zde myšlenku ustanovení odboru daří prosadit: „... P. Táborek zde není a ostatní mají o odboru K.Z.S.P. divné pojmy. Nestačím vysvětlovat...“²⁹ Krátce před květnovou návštěvou Klubu proto Páta publikuje článek v místních novinách *Obzor litomyšlský*, v němž veřejnosti obšírně objasňuje, co přesně odbory znamenají a jaký je jejich program: „Klub poslal jednotlivcům v Litomyšli první čísla svého *Věstníku*, aby je seznámila se svými snahami. Ale jak se zdá, nebylo dobře rozuměno, co to odbor klubu je. To není nějaký nový spolek, který by vybíral po městech peníze pro své účely – na záchranu Prahy a tím snad škodil stávajícím okrašlovacím spolkům!“³⁰ Následně navrhuje, jak by se ustanovení dalo uskutečnit a jaké výhody by přineslo: „Ostatně se dá zřízení odboru pořídit tím způsobem, že by se okrašlovací spolek přetvořil v Odbor Klubu, k němuž by se připojil Odbor Pokrokového Klubu pro zachování starobylého rázu Litomyšle (má též účel jako Klub), přistoupili by členové Musejního spolku a Besedy, spolku Smetana i jiných a jednotlivci. [...] Oč tedy staralo se dříve více spolků, o to staral by se potom spolek jeden a jistě zdárněji. Podnikané pak akce odboru podporo-

valo by pražské ústředí, takže by měly větší důraz a docílily by vždy jistého účinku.“³¹

Ani Pátovo úsilí však nepomohlo k tomu, aby se zde předpokládané ustanovení pobočky nakonec uskutečnilo. Vzhledem k převažujícímu konzervativismu Litomyšlanů, kteří návštěvu pražského klubu přijali jen „velmi rezervovaně“,³² skončilo celé jednání neúspěchem – podobně jako například v Plzni, kde mělo dojít k obdobné přeměně stávajícího Kroužku přátel starožitností na odbor Klubu Za starou Prahu.³³ Členové tamního kroužku

■ Poznámky

24 Zprávy z Klubu – Zpráva pořadatele. *Za starou Prahu: Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1910, roč. 1, č. 3, s. 24. Bez ISSN. – Litomyšl jako hlavního adepta pro založení pobočky zmiňuje na prvním místě už Zdeněk Wirth (evidentně po konzultaci s Polesným) na schůzi domácí rady v březnu 1909, projednávající záměr zakládání odborů: „... Ve venkovských městech, aspoň v některých, setkáváme se s porozuměním pro naše snahy. Tak v Litomyšli, Pelhřimově aj.“ – Archiv Klubu Za starou Prahu, Protokoly ze schůzí domácí rady, zápis ze dne 9. 3. 1909.

25 ŠÍPEK, Zdeněk. PhDr. Karel Polesný (1880–1971): Život a dílo při jeho pobytu v Pelhřimově, Znojme a Písku. In *Jižní Morava*. 2001, roč. 37, č. 1, s. 187–203. ISSN 0449-0436. S. 188.

26 KÁBOVÁ, Hana. Zdeněk Wirth a Pelhřimov: Karel Polesný, Pavel Janák a pelhřimovská pobočka Klubu Za starou Prahu (1908–1914). In ROHÁČEK, J.; UHLÍKOVÁ, K., cit. v pozn. 7, s. 125–150. S. 130.

27 Neméně významnou osobností byl též jeho bratr Josef (1886–1942), taktéž slavista. I on věnoval značnou část své vědecké aktivity Litomyšli a osobnostem s ním spojeným. Oba bratry kromě rodinných vazeb a společných zájmů bohužel pojí i tragický osud obětí heydrichiády v roce 1942. – SKŘIVÁNEK, Milan. *Litomyšl 1259–2009: Město kultury a vzdělávání*. Litomyšl: Město Litomyšl, 2009. ISBN 978-80-254-5129-8. S. 370.

28 Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Wirth, kart. František Páta. – Za ochotné poskytnutí fotokopí Pátovy korespondence s Wirthem i za další spolupráci vřele děkuji Kristině Uhlíkové.

29 Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Wirth, kart. František Páta, dopisnice Františka Páty Zdeňku Wirthovi ze dne 24. 3. 1910.

30 PÁTA, František. *Věstník a Odbor Klubu Za starou Prahu v Litomyšli. Obzor litomyšlský*. 1910, roč. 6, č. 18, s. 61. Bez ISSN.

31 Tamtéž.

32 Archiv Klubu Za starou Prahu, Protokoly ze schůzí domácí rady, zápis ze dne 17. 5. 1910 – Zpráva pořadatele: „Dvoudenní svatodušní výlet se zdařil. Účastníků bylo 18. Zvláště vřelého přijetí dostalo se klubu v Pardubicích a Vysokém Mýtě. V Litomyšli přijetí bylo velmi rezervované.“

33 Více viz DOMANICKÁ, Jana. Spolupráce a přátelství Zdeňka Wirtha s Ladislavem Lábkem. In ROHÁČEK, J.; UHLÍKOVÁ, K., cit. v pozn. 7, s. 107–123.

Obr. 9. Litomyšl (okres Litomyšl), návrh na sokolovnu od Bohumila Hübschmanna, 1913. Ojedinělý předválečný projekt v Litomyšli, který mířil ke špičce tehdejšího architektonického vývoje, nebyl kvůli vypuknutí války realizován. (Foto SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2014)

nesouhlasili se změnou názvu a především s „výrazným okleštěním samostatnosti“, ³⁴ které stanovy odborů požadovaly.

Na schůzi domácí rady pražského Klubu dne 17. května 1910 zhodnotil Karel Guth, tou dobou jednatel, průběh a výsledky celého výletu do východních Čech těmito slovy: „V Pardubicích bude založen odbor o 27–50 členech. Ve Vysokém Mýtě bude založen určitě též. V Litomyšli nejsou poměry pro založení odboru příznivé.“ ³⁵

Výzva Okrašlovacího spolku a plán Otakara Novotného

V Litomyšli tedy nadále samostatně fungovaly zmíněné spolky (Musejní spolek, Beseda, Smetana), o jejichž činnosti však není mnoho zmínek. Obšírněji se můžeme dočíst pouze o výstavě „Stará Litomyšl. Ikonografie města a jeho obyvatelů“, uspořádané roku 1911 akademickým spolkem Smetana, které věnoval pozornost Zdeněk Wirth ve svém článku ve Věstníku Klubu Za starou Prahu. ³⁶ Vystaveny zde byly pohledy na město a kolodiové fotografie, které ukazovaly, jak město vyhlíželo před novodobou úpravou, slovy Zdeňka Wirtha „před odstraněním kašny na horním náměstí, přestavbou věže a štítu děkanského kostela, před zbořením Panského mlýna a Karlova“. Výstava tak přispěla k oživení zájmu obyvatel o historii, stavební minulost a snad i budoucnost města, která by se propříště měla vyvíjet dále k bourání a necitlivých úprav.

Po odchodu Karla Polesného z Litomyšle se aktivity jím založeného odboru Pokrokového klubu zcela vytratil. Nejčinnějším zdejším spolkem se tedy po roce 1910 stal spolek okrašlovací, v jehož čele stál budoucí purkmistr města František Lašek. Přestože spolek přikročil k úpravám zanedbaného hřbitova, péči o zeleň i dalším aktivitám, z hlediska ochrany historického rázu města nepřistupoval důsledně ke všem počinům. František Páta, který nadále horlivě sledoval zdejší stavební dění, si v jednom z dopisů Zdeňku Wirthovi výslovně stěžoval na nezáměr okrašlovacího spolku například o úpravy historických portálů domů na náměstí apod. ³⁷

Okrašlovacímu spolku je však nutno přiznat zásluhu za vykonání prvních kroků ve věci regulace nové výstavby ve městě i na jeho okrajích, která do té doby probíhala chaoticky a nekoncepčně. V roce 1910 z podnětu spolku vypracoval Kotěřův žák Otakar Novotný návrh na

9

okrašlovací práce a zachování starobylého rázu města, podle něhož měl spolek řídit svoji další činnost, „aby nové stavby zejména na okraji města nedály se podobným způsobem jako dosud, nýbrž aby organicky se ke starému městu připojily“. ³⁸ Novotného informativní posudek sice vychází ze zastaralého polohopisného plánu města, reflektuje však moderní trendy ve výstavbě, výsadbě zeleně, ale například i v pohřbívání (v rámci úprav hřbitova doporučuje zřízení kolumbária) a odráží také poučení ze zahraničí, zejména z Nizozemí a Belgie, kam Novotný podnikal četné studijní cesty. ³⁹

Podle Novotného jsou hlavní úkoly města Litomyšle především takové, které se jím zabývají jako celkem a které musí zajistit krásné pohledy na město ze západních i východních návrší. Proto je třeba regulovat výškovou hladinu nové zástavby, která by neohrožovala působivost starého města. Již nyní ji podle Novotného totiž narušují některé stavby, před něž dle jeho názoru bude nutno vysázet alespoň stromy, aby tolik nehyzdily. Ještě více však vadí neuspořádaný, s nepořádkem hraničící sad před novou dívčí školou a její samotná budova, „jejíž věž (pouhé ventilační opatření) je příliš nevhodnou náhradou za zbouranou věž Panského mlýna a počíná například při pohledu od plánovaného gymnázia konkurovat se starými věžemi městskými“. Dle Novotného nezbude než rozhodnout se ke snesení jejích stupňovitých štítů, napodobujících pernstejnský renesanční zámek, a alespoň malé části věžky, umělecky naprosto neodůvodněné a konečně jako ventilace zbytečně veliké. Na dívčí školu nepřímo směřuje i další Novotného kritika, která varuje před snahou pořídit v plánované nové

části města „jakýsi pendant zámku“ a chrámu piaristického. Nastalo by pak totiž vzájemné soupeření dvou dominant, umělecky zcela nepřijatelné a žádné z částí neprospívající. Ve svém článku Novotný o nové škole otevřeně prohlašuje, že je „velkou estetickou závadou, rušící město v celku i mnohých detailech“. ⁴⁰

Novotný dále doporučuje ustavení umělecké komise odborníků, jejíž usnášení by byla závazná pro rozhodování městského představenstva; komise by také sepsala stavební a přírodní památky ve městě, jež by měly být za každých podmínek zachovány.

Novotného informativní posudek pronikl k veřejnosti také formou fejetonů v celkem šesti číslech Obzoru litomyšlského, o nichž se pochvalně vyjadřuje František Páta: „Článek

■ Poznámky

34 UHLÍKOVÁ, K., cit. v pozn. 17. S. 44.

35 Archiv Klubu Za starou Prahu, Protokoly ze schůzí domácí rady, zápis ze dne 17. 5. 1910.

36 WIRTH, Zdeněk. Výstava Stará Litomyšl: Ikonografie města a jeho obyvatelů. *Za starou Prahu: Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1911, roč. 2, č. 5–9, s. 55. Bez ISSN.

37 Ústav dějin umění AV ČR, Oddělení dokumentace, fond Wirth, kart. František Páta, dopisnice Františka Páty Zdeňku Wirthovi ze dne 12. 9. 1911.

38 NOVOTNÝ, Otakar. Plán architekta O. Novotného. *Obzor litomyšlský*. 1910, roč. 6, č. 11, s. 61. Bez ISSN.

39 Zahraničním inspirovaný koncept na způsob belgických „béguinage“ Novotný nabízí pro řešení prostranství na Bělidlech. – NOVOTNÝ, Otakar. Plán architekta O. Novotného. *Obzor litomyšlský*. 1910, roč. 6, č. 14, s. 79. Bez ISSN.

40 NOVOTNÝ, Otakar. Plán architekta O. Novotného. *Obzor litomyšlský*. 1910, roč. 6, č. 13, s. 73. Bez ISSN.

přichází v době nejvhodnější, v době, kdy podařilo se v Litomyšli snad v hodinu poslední vzbuditi zájem o zachování starobylého rázu Litomyšle, kdy i zachování a rozmnožování přírodních krás měst začíná se věnovati uvědomělá pozornost.⁴¹ Posudek podnítil také město k zadání soutěže (1912) na nový polohopisný a regulační plán Litomyšle, z níž vzešel jako vítězný plán zeměměřiče Jaroslava Pantoflíčka a pražského architekta a člena Klubu Za starou Prahu Vladimíra Zákrejse, tou dobou všeobecně známého odborníka na regulaci menších venkovských měst. Zákrejsova péče o zachování starobylého rázu města, kterou v plánu prosazoval, jistě nikoho nepřekvapila. Konkrétně v litomyšlském případě apeloval zejména na zachování dveří, ohrub a dalších zdánlivě nepatrných detailů na fasádách historických domů na náměstí, jejichž zničení by ráz města značně ochudilo. Až na drobné úpravy plánu provedené Bohumilem Hübschmannem v roce 1922 se Pantoflíčkovým a Zákrejsovým návrhem město zdárně řídilo do konce 2. světové války.⁴²

Ochrana města jako uměleckého celku

Wirtha, Polesného, Pátu, Novotného i Zákrejse – osobnosti spjaté s Klubem Za starou Prahu, které vyvíjely, ať už zdárně či nikoliv, aktivitu za zachování starobylého rázu Litomyšle – spojuje zásadní fakt, a to nový přístup v památkové péči související s vnímáním města jako uměleckého celku, v němž je třeba ochraňovat i zdánlivě banální stavby, které jsou v organismu města, „srostlící“, nezastupitelné a dodávají mu nezaměnitelný půvab.

Členové pražského klubu, vzdor svému neúspěchu při ustanovování pobočky v Litomyšli, sledovali zdejší dění nadále a bojovali i proti demolici staveb takřka „užitkového“ charakteru, kterých si cenili jako svěbytných památek na měšťanstvo i poddané.⁴³ Zmiňme na tomto místě kauzy, které byly reflektovány klubovním Věstníkem a jeho předchůdcem – časopisem Krása našeho domova – či Časopisem Společnosti přátel starožitností českých: demolice panského mlýna a hostince Karlov, která výrazně ochudila městský obraz⁴⁴; protest proti zboření zámeckého „carousellu“⁴⁵ – zámecké jízdní dráhy, pro jejíž záchranu Klub neváhal orodovat u knížete Thurn-Taxisa, majitele panství, v Řezně; boj proti bourání barokní Bečvárně⁴⁶ na Jiráskově náměstí či proti adaptaci podloubí domu čp. 138 na Smetanově náměstí.⁴⁷

Na péči o zdánlivě nepodstatné stavební prvky a detaily (úpravy výkladních skříní, změny fasádních dekorací, vývěsních štítů ad.) v Litomyšli apeluje v článku „Stará venkovská města“ ve Věstníku Klubu Za starou Prahu⁴⁸

Zdeněk Wirth, kterého ochrana městských celků zajímala již před jeho vstupem do Klubu Za starou Prahu a věnoval jí zvláštní pozornost také v rámci své topografické činnosti. Ve zmíněné kapitole o Litomyšli v Soupisu památek historických a uměleckých z roku 1908 pečlivě popisuje stavby závažně přestavěné (Sbor bratrský, soukromé domy na náměstí) či zcela zmizelé (Karlov a Panský mlýn), věnuje se také soupisu zaniklých sochařských památek, varuje před ničením dosud dochovaných barokních a empírových stavebních prvků a probouzí tak zájem o téma měšťanského domu a zachování historického rázu města.

Navzdory zmíněným kauzám a výstavbě dvou monumentálních novorenesančních budov školy a divadla lze konstatovat, že provedené stavební zásahy v Litomyšli městský celek nenarušily tak zásadně, jako se tomu dělo v jiných venkovských městech. Orodování členů pražského Klubu, ale i místních spolků tak vzdor dílčím neúspěchům (demolice Bečvárně) nezůstalo bezvýsledné. Kladně se na tom nicméně podepsal i fakt, že Litomyšl dlouho postrádala kvalitní polohopisný plán, kvůli čemuž se zde stavební ruch nemohl naplno rozvinout a městský organismus se zachránil v celkem kompaktní podobě.

Zájem o budoucí podobu města a jeho architektonickou kulturu se Litomyšli, z tohoto hlediska jistě provinční oblasti, však dlouhodobě vyhýbal. Jakých architektonických výsledků by zde mohlo být dosaženo, „kdyby“ Karel Polesný město neopustil tak brzy a kromě památkově ochranných aktivit by zde delší dobu prosazoval také architekturu soudobého výrazu, si lze na příkladu Pelhřimova a tamních Janákových realizací snadno představit. Za jediný předválečný projekt v Litomyšli, který mířil ke špičce tehdejšího architektonického vývoje, tak můžeme považovat návrh Bohumila Hübschmanna, dalšího člena pražského Klubu, na sokolovnu z roku 1913, který však kvůli vypuknutí 1. světové války bohužel nikdy nebyl realizován.

Bašta Staročechů?

Zmíněné památkově ochranné úsilí prokazuje, že se i v maloměstě typu Litomyšle (a tedy nejen v Praze) projevil známý paradox památkové péče, kdy na jedné straně stojí průkopníci systematické ochrany památek spojení s modernismem, na druhé straně zastánci konzervativně pojatých novostaveb v historizujících slozích, konkurujících samotné památkově ochranné praxi. Mezi občany v Litomyšli – „baště Staročechů“⁴⁹ – jednoznačně převažovalo stanovisko druhé, konzervativní, charakteristické nejen pro zmiňované období, ale i pro nadcházející epochu první re-

publiky. Naproti tomu prosazování pokrokových názorů na ochranu památek i na architektonický styl nové výstavby zde bylo spjato takřka výlučně s pražskými intelektuály, které k Litomyšli pojily zpravidla osobní vazby. Klíčová role v tomto ohledu připadá Zdeňku Wirthovi, jenž se v rámci Klubu Za starou Prahu angažoval za záchranu mimopražských památek jednoznačně nejintenzivněji a stál u zrodu řady venkovských poboček, např. ve Vysokém Mýtě, Pardubicích, Pelhřimově, Kutné Hoře, Hradci Králové atd.

V případě Litomyšle se vzhledem k převažujícímu konzervativismu místních občanů pobočku klubu sice institucionalizovat nepodařilo, prvotní aktivity v této záležitosti, spjaté s působením Karla Polesného v roce 1909, však katalyzovaly rozpracování stanov pro zakládání venkovských poboček Klubu Za starou Prahu.

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_025 (Od středověku po dnešek. Studie o umění v českých zemích).

■ Poznámky

41 *Obzor litomyšlský*. 1910, roč. 6, č. 11, s. 63. Bez ISSN.

42 Na novém, poválečném regulačním plánu pracoval v letech 1946–1948 význačný pražský architekt a urbanista Ladislav Machoň se svou manželkou Augustou Müllerovou.

43 Městská kronika se o bývalém panském mlýně, jenž patřil k zámku a zásoboval jej vodou vzdor tomu, že byl uvnitř bývalých městských hradeb, zmiňuje jako o symbolu poddanosti hraběcí vrchnosti. – SOKA Svitavy, MSK, Kronika města Litomyšle 1848–1914, sign. KR-33, s. 241.

44 WIRTH, Zdeněk. Dvě nedávno zbořené rázovité stavby. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze*. 1907, roč. 15, s. 107–109. ISSN 1210-9266.

45 Podrobnosti ohledně důvodu bourání zámecké jízdní dráhy ani ohledně iniciátora celého záměru bohužel nejsou známy. O podařené záchraně objektu se Páta zmiňuje jen laicky ve svých časopiseckých článcích – PÁTA, F., cit. v pozn. 30 a PÁTA, František. Bečvárna v Litomyšli. *Za starou Prahu: Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1912, roč. 3, č. 5, s. 37–38. Bez ISSN.

46 „Doufáme ještě, že na konec mocné slovo knížete Thurn-Taxisa, majitele panství, zachrání památku, jako kdysi zámecký karusel.“ – PÁTA, F., cit. v pozn. 45.

47 *Za starou Prahu: Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1913, roč. 4, č. 1, s. 6. Bez ISSN.

48 WIRTH, Zdeněk. Stará venkovská města. *Za starou Prahu: Věstník Klubu Za starou Prahu*. 1912, roč. 3, č. 11–12, s. 85–87. Bez ISSN.

49 NEJEDLÝ, Zdeněk. Litomyšl: *Tisíc let života českého města*. Litomyšl: Výstavní výbor města Litomyšle, 1934. Bez ISBN. S. 165.